

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ПОЛТАВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА
ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА»
НАУКОВО-ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ «ПОЛТАВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА
ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА»
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНА МЕТАЛУРГІЙНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО
ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
«ПОЛЕ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ»
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми і перспективи,

**МАТЕРІАЛИ
У ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,**

**присвяченої
90-річчю Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
та
30-річчю створення кафедри українознавства, культури та
документознавства**

25 листопада 2020 року

м. Полтава

Отже, спогади Мірри Мирза-Авакян «Хлеб и камень: история одной семи» дає змогу доповнити багато прогалин в біографії українського історика Наталії Мірза-Авакянц, побачити її найближче оточення, родину, колег, зрозуміти причини її вчинків. На жаль, життя вченої обірвалося трагічно, вона потрапила в маховик сталінських репресій, була закатована в Лук'янівській в'язниці в Києві. Навіть точно невідома дата її смерті.

Джерела та література

1. Петренко І. М. Історик Наталія Мірза-Авакянц (1888–1940?): життя і наукова спадщина : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2014. 181 с.
2. Мирза-Авакян М. Хлеб и камень: история одной семьи. Липецк : Издательство «Гравис», 2017. 211 с.

Ольга Мізіна
м. Полтава

ЕВОЛЮЦІЯ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНА «ДОКУМЕНТ» ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СЬОГОДЕННЯ

За тривалий історичний період значення поняття «документ» постійно змінювалося. І дотепер застосовуються визначення, які то додають йому найширший смисл, то звужують його розуміння до якогось виду документа, тільки одне залишається незмінним – документ являє собою єдність інформації й матеріального носія.

«Документ» є базовим терміном в терміносистемах таких наук і наукових дисциплін, як історія, джерелознавство, археографія, архівознавство, документознавство. За своїм місцем у термінологіях і за складністю розуміння

суттєвих ознак цього феномена воно мало чим поступається мовознавчому терміну «слово».

У дослідження історії виникнення та еволюції тлумачення терміна «документ» значний внесок зробили Г. Арнтц, В. Кашепов, С. Кулешов, Н. Кушнаренко, Н. Леміш, К. Мітяєв, А. Суски, Г. Швецова-Водка та інші.

Як зазначає Н. Леміш, аналітико-синтетичний метод дослідження застосовувався ще давньогрецькими логографами в VI ст. до нашої ери для написання так званих логосів (історій) на основі опрацювання міських та храмових хронік. Грецький філософ Геродот вивчав офіційні документи канцелярій Ахеменідів, перекладені на грецьку мову й поширені в полісах Малої Азії. Арістотель, учитель А. Македонського, цікавився не тільки семантичною характеристикою творів, а і їхньою структурою, внутрішньою формою і впливом на читача. У другій половині III ст. до нашої ери александрійськими вченими часів античності зроблені висновки щодо архетипу текстів класичних художніх творів, створені й відредаговані їхні варіанти [1, с. 86].

Етимологія терміна «документ» досить неоднозначна. Зокрема, китайці на нього кажуть «веньцзянь», японці – «бунсьо», євреї – «місмах», араби – «васіка». Більш-менш однаково говорять про документ слов'янськими, романськими та германськими групами мов, котрі сприйняли та адаптували латинське слово «documentum», хоча останнім часом зустрічається й термін «record».

Досить глибоку аналітичну й дослідну роботу над походженням терміна «документ» й подальшим розвитком його значень провів польський вчений Анджей Сускі (Andrzej Suski). На його думку, корені цього терміна слід шукати в індоєвропейській прамові, яка існувала приблизно за дві тисячі років до н.е. Слово «dek» у ній означало жест протягнутих рук, пов'язаний із передаванням, прийманням або одержанням чогось.

Інший дослідник проблеми походження документа німецький учений Гельмут Арнтц пояснює, що цей термін походить від слова «delc» (або «dec»),

від якого утворилося число «десять», оскільки на двох руках людини 10 пальців, звідси перша частина складного слова «дека...», що означає теж «десять» (наприклад: «декада» – десять днів, «декатрон» – десятиборство), або «деци...», що в складних словах відповідає поняттю «десята частина» (наприклад, «дециметр» – 1/10 метра, «децилітр» – 1/10 літра).

Поступово корінь «dec» унаслідок чергування голосних був замінений на «doc» у слові «doces» – учу, навчаю, від якого були утворені слова «doctor» – учений, «doctrina» – вчення, «documentum» – той, що навчає, повчальний приклад. У цьому значенні слово «документ» використовувалося Цезарем і Цицероном. Значно пізніше воно набуло юридичного звучання і стало означати «письмовий доказ», «доказ, отриманий з книжок, який підтверджує записи офіційних актів». На думку істориків, влаштовуючи обмін відомостями, люди давнини передавали один одному як свідчення відповідні записи про події або факти, такі предмети й почали називати «документами». Уже в античні часи у юридичній практиці визнавалася важливість оригінальності документів, їх захист від підробок.

На думку А. Булатової, у значенні письмового свідчення слово «документ» вживалося від середньовіччя до XIX ст. З латинської воно було запозичено в усі європейські мови. У російську слово «документ» у значенні письмового свідчення прийшло в часи Петра I як запозичене з польської та німецької. На початку XX століття воно мало два значення: 1) будь-який папір, складений у законному порядку і здатний слугувати доказом прав на щось (майнових, на вільне проживання) або на виконання якихось зобов'язань (умови, договори, боргові зобов'язання); 2) взагалі будь-яке письмове свідчення [2].

До другої половини XIX ст. у довідкових виданнях деяких країн світу з'являються терміни, похідні від слова «документ», а саме: «документація» – у значенні «підготовки і використання документів, які слугують доказами і мають певні повноваження»; «документний» – «той, що стосується документа», «документаційний» – «той, що стосується сукупності документів» тощо.

Наприкінці XIX ст. спостерігається тенденція до звуження поняття «документ»: спочатку воно розглядається як будь-яке письмове свідчення, що слугує виникненню, доказу й виконанню прав або володіння певними правами. Документ виконував одну з трьох функцій: 1) затвердження нового правового положення (акт дарування, продажу і т.п.); 2) засіб доказу перед судом (письмові свідчення сторін); 3) перенесення повноважень з однієї особи на іншу (вексель, акція тощо).

Отже, наприкінці XIX століття простежується тенденція до звуження меж поняття «документ»: спочатку воно розглядалося як будь-який предмет, що потрібен для повчання і доказу, а потім переважно в юридичному значенні, як письмове свідчення, що підтверджує певні правові відносини.

З початку XX століття в терміносистему вводиться нове, більш широке розуміння терміна «документ». Історія його становлення пов'язана з іменами бельгійських учених Поля Отле та Анрі Лафонтена – засновників «документації» як практичної діяльності. Широке значення, у якому термін «документ» почали використовувати Поль Отле та Анрі Лафонтен, забезпечує збереження, пошук і використання документів з метою видобування інформації, яка міститься в них. Пізніше навіть їхні послідовники відмовились від такого широкого трактування поняття «документ», але багато думок Поля Отле та Анрі Лафонтена було сприйнято позитивно, в тому числі й розуміння документа як засобу передавання інформації в суспільстві.

У «Трактаті про документацію» (1934) Поль Отле вперше застосував комплексний підхід до типологічної класифікації документів, враховуючи зміст і форму документа. Усю сукупність документів вчений поділив на три основні класи: 1) бібліографічні документи – тексти, які традиційно вважають витворами писемності й друку. Серед них – монографії, трактати, інструкції, енциклопедії, словники, періодичні видання тощо. Окрім цього переліку до бібліографічних документів відносились і тексти особового походження (листи), офіційні

повідомлення, облікові книги, журнали, а також лозунги, квитки та інші документи; 2) інші графічні документи – нетекстові документи: картографічні, образотворчі, нотні. Серед образотворчих перелічені: іконографічні, фотографії, документи, які сприймаються за допомогою проєкційних пристроїв. Як особливий різновид виділені: надписи, монети, медалі, штампи. До графічних документів Поль Отле відносив: «манускрипти» – рукописні книги, архівні (управлінські) документи, старовинні й сучасні; 3) документи-замінники книг: диски, фонограми, кінофільми, радіомовлення, телебачення, фотографія. Особливе місце в цьому класифікаційному ряді зайняли «документи трьох вимірів»: природні (мінерали, рослини, тварини) і штучні, створені людиною (матеріали, продукти, технічні об'єкти, а також медалі, макети, рельєфи). До них віднесені також наукові інструменти, дидактичні матеріали, наочні посібники, а також витвори архітектури і скульптури.

Таким чином, Поль Отле першим не тільки увів у науковий обіг базове поняття «документ», але й розкрив його широке значення. Концепція Поля Отле розглядає документ як носій соціальної інформації, проте у довідкових виданнях того часу продовжує існувати й вузьке тлумачення цього значення: крім юридичного, вводиться поняття «історичний документ» (фіксоване свідчення про будь-яку епоху, особу і т.д.), «рахунковий документ» (служує основою для господарчих дій – приймання та видачі цінностей).

Починаючи з 1950-х рр. в офіційній термінології слово «документ» трактується у вузькому, широкому й більш широкому значеннях. Вузьке значення обмежувалося діловим офіційним документом, письмовим посвідченням, історичним джерелом. У широкому значенні поняття про документ було поширене у 1960–1970-х рр. У загальному вигляді воно було зафіксоване в «Большой советской энциклопедии», «Українській радянській енциклопедії», в енциклопедичних словниках. Наприклад, у БСЭ документ визначається як

матеріальний об'єкт, що містить інформацію для її поширення у просторі і часі (в тому числі й тривимірні твори мистецтва – архітектуру та скульптуру).

У 1980-х – на початку 1990-х рр. використовується й більш широке тлумачення, згідно з яким, документом можна вважати будь-який матеріальний об'єкт, що є носієм інформації: від письмового документа, грамплатівок і кінофільмів до творів мистецтва (архітектурних споруд, графіки, живопису, скульптури), від зразків мінералів, гербаріїв, історичних реліквій до виробів промисловості та техніки (годинник, автомобіль, гвинтівка) і т.д. Межі поняття стали розмиті, що ускладнило його використання. За образним висловом О. Соколова, документом почали називати навіть «слона у зоопарку».

Таким чином, визначення поняття «документ» пройшло довгий шлях від найширшого до досить вузького. Нині на міжнародному рівні найбільш узагальненим є визначення документа як записаної інформації, що може бути використана як одиниця у документаційному процесі, що розроблено й затверджено Міжнародною організацією по стандартизації (ISO) за участі Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій, Міжнародної федерації документації, Міжнародної ради з архівів, Міжнародної організації з інтелектуальної власності. Відповідно до стандарту ISO, інформація може бути записана у будь-який спосіб фіксування будь-яких відомостей, тобто за допомогою не тільки знаків письма, а й зображення, звуку тощо. Таке визначення дозволяє відносити до документів всі матеріальні об'єкти, включаючи експонати музеїв, архітектурні пам'ятники, зразки порід тощо.

Нині в Україні існує чотири визначення поняття документ, зафіксовані ДСТУ: 1) ДСТУ 2392–94: «Документ – записана інформація, яка може розглядатися як одиниця у ході здійснення інформаційної діяльності» [3]; 2) ДСТУ 2732–94: «Документ – матеріальний об'єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію, оформлений у заведеному порядку і має відповідно до чинного законодавства юридичну силу» [4]; 3) ДСТУ 3017–95: «Документ –

матеріальний об'єкт з інформацією, закріпленою створеним людиною способом, для її передачі в часі та просторі» [5]; 4) ДСТУ 2732:2004: «Документ – інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі» [6].

Отже, за тривалий історичний період значення поняття «документ» постійно змінювалось. І дотепер використовуються визначення, які то розширюють, то обмежують його значення. Для розв'язання теоретичних і практичних завдань, оперуючи поняттям «документ», необхідно постійно уточнювати, яке саме значення мається на увазі.

Джерела та література

1. Леміш Н.О. Дослідження документологічної термінології (на прикладі дефініції «документ»). *Науково-методична конференція викладачів, співробітників і студентів* : тези доповідей, Конотоп, 29 березня 2012 р. / Відп. за вип. В.В. Бібик. Суми : СумДУ, 2012. Ч.1. С. 86–87.
2. Булатова А.Т. Документоведение. URL: <http://window.edu.ru/resource/067/19067/files/metod637.pdf>
3. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення [Текст]: ДСТУ 2392–94. К : Держстандарт України, 1994. 53 с.
4. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення [Текст]: ДСТУ 2732–94. К. : Держстандарт України, 1994. 34 с.
5. Видання. Основні види. Терміни та визначення [Текст]: ДСТУ 3017–95. К. : Держстандарт України, 1995. 47 с.
6. Діловодство і архівна справа. Терміни та визначення понять. [Текст]: ДСТУ 2732:2004. К. : Держспоживстандарт України, 2005. 33 с.